

तुलसीदास कृत रामचरितमानसना सुन्दरकांडमांथी निष्पन्न थतां मूल्यो

सागडीया दीपककुमार

पी.अेय.डी स्कोलर, सुरेन्द्रनगर युनिवर्सिटी, वढवाण

सारांश

प्रस्तुत संशोधन अेक विषय शिक्षण अने तत्वज्ञानना विशेष अल्यास अर्थे ढाय धरवामां आवेल ढतो अल्यासनुं क्षेत्र शिक्षणनुं तत्वज्ञान ढतुं प्रस्तुत संशोधन गुणात्मक स्वरूपनुं विषयवस्तु विश्लेषण प्रकारनुं ढतुं प्रयोजके व्याप विश्व तरीके तुलसीदास कृत रामचरित मानसना सुंदरकांड मांथी निष्पन्न थता मूल्यो मांथी व्यक्त थतुं शिक्षण दर्शन तुलसीदास कृत रामायणना पांचमो सोपान सुंदरकांड व्याप विश्व तरीके ढतुं जेमां 60 योपाईओनो समावेश थयेलो आ अल्यास शिक्षणनुं तत्वज्ञान अने मूल्य शिक्षण अे ढे संशोधन क्षेत्रे स्पर्शतुं ढतुं

प्रस्तुत संशोधनमां माहिती प्राप्ति अने संदर्भ प्रसंगे माटे नोंधपत्रकोने उपकरण तरीके स्वीकारवामां आव्या ढता. प्रस्तुत अल्यासमां माहितीनुं विश्लेषण अने अर्थघटन करवा माटे प्राप्य माहितीनुं आगमनात्मकविश्लेषण करवामां आव्युं ढतुं.

1 प्रास्ताविक

वेद अे विषयोनुं प्राचिनतम साहित्य ढे. मानवजुवननी आचारसंछिता अेटले वेद विश्वने ढारतनी कोई ढेन ढेय तो तेज्ञान ढे. विश्व आभुं ज्यारे अंधकारमां ढतुं, त्यारे ढारतमां वेदोनुं आगवुं मढत्व ढतुं. तेवी ज रीते आपणा मढानग्रंथ रामायण के जेना ढरेक ढाग आपणने जुवन जुववा माटेना मूल्यो शीभवी जाय ढे. वर्तमान समयमां चोरी, लूटकाट, मारा-मारी, ढुल्लडो, जतिवाढ, आरक्षण वगरे जेवी ढाढतोने ढीढे मानवी

વધુમાં વધુ હિંસક બનતો ગયો છે અને એક વ્યક્તિ બીજા વ્યક્તિને ઈજા પહોંચાડવામાં જરાય વિચારતો નથી અને આવી હિંસક ઘટનાઓ વધારેને વધારે બનવા પામી છે ત્યારે ખરેખર સવાલ થાય કે માનવી શું મૂલ્યનું શિક્ષણ ભૂલતો જાય છે ? પ્રવર્તમાન સમયમાં આપણા દેશમાં અપનાવેલા જૈવિક માળખામાં ફક્ત બૌદ્ધિક વિકાસ વધારનારા વિષયોનો જ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ બાળકના ચરિત્ર વિકાસ કે વ્યક્તિત્વ વિકાસ, આધ્યાત્મિક વિકાસ પર જરા પણ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. પરિણામ સ્વરૂપે આજના બાળકમાં સમજ, સંસ્કાર, નિતિમતા, સામાજિકતા, આધ્યાત્મિકતા જેવા મહાન ગુણો અને આપણા ભારતની અમૂલ્ય સંસ્કૃતિ જાળવવાની તક મળતી નથી. જ્યારે બાળકનો સર્વાંગીણવિકાસ માત્ર મૂલ્ય શિક્ષણથી જ થઈ શકે છે.

- તમારી માન્યતાઓ તમારા વિચારો બની જાય છે,
- તમારા વિચારો તમારા શબ્દો બની જાય છે,
- તમારી ક્રિયાઓ તમારી આદતો બની જાય છે,
- તમારા શબ્દો તમારી ક્રિયાઓ બની જાય છે,
- તમારી આદતો તમારા મૂલ્યો બની જાય છે,
- તમારા મૂલ્યો તમારું ભાગ્ય બની જાય છે.

ગાંધીજી, સ્વામી વિવેકાનંદ, ડૉ. આંબેડકર જેવા મહાન વ્યક્તિઓએ મૂલ્ય શિક્ષણ ખાસ હોવા ઉપર ભાર મૂક્યો છે. વિદ્યાર્થીઓને શાળા કક્ષાએ મૂલ્ય શિક્ષણ જેવા વિષયો ભણાવવા અતિઆવશ્યક બનતું જાય છે. જેથી કરીને શાળા કક્ષાએથી જ બાળકો વિવિધ મૂલ્યો ઓળખે તે મૂલ્યોને પોતાના જીવનમાં ઉતારે અને ભવિષ્યમાં પોતાને એક આદર્શ નાગરિક બનાવી શકે તે માટે શાળા-કોલેજોમાં મૂલ્ય શિક્ષણ એ આજના શિક્ષણની એક આગવીજરૂરિયાત છે એમ કહીએ તો પણ ખોટું નથી. NCERT એ સામાજિક, આધ્યાત્મિક, નૈતિક મૂલ્યો અંગેના એક દસ્તાવેજમાં ત્યાંસી (83) મૂલ્યોની એક યાદી તૈયાર કરેલ છે. મૂલ્યો માટે ધર્મગ્રંથોથી વધુ શ્રેષ્ઠ સિવાય બીજા કોઈ સ્ત્રોત ના હોઈ શકે અને વિદ્યાર્થીજીવનમાં ધર્મને સ્થાન આપવું અને મૂલ્ય સિંચનની આવશ્યકતા જોઈ સંશોધકે પ્રસ્તુત અભ્યાસહાય ધરવાનું નક્કી કર્યું હતું.

2. શીર્ષક

પ્રસ્તુત સંશોધનનું શીર્ષક આ રીતે શબ્દબદ્ધ કર્યું હતું.

“તુલસીદાસકૃત રામચરિતમાનસમાંના ‘સુન્દરકાંડ’માંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો”

3. સમસ્યા કથન

પ્રસ્તુત સંશોધનનું શીર્ષક આ મુજબ શબ્દબદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું.

તુલસીદાસકૃત રામચરિતમાનસમાંના ‘સુન્દરકાંડ’માંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે હનુમાનજીની રામભક્તિ અને દૈવી તથા આસુરીવૃત્તિના લક્ષણો/ગુણોનું વર્ણન કરેલ છે. જેમાં સાંઈઠ (60) ચોપાઈઓ લખાયેલ છે. આ ચોપાઈઓમાં કયા પ્રકારના મૂલ્યો નિષ્પન્ન થાય છે તે જાણવા સંશોધન હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું.

4. સંશોધનના હેતુઓ

પ્રસ્તુત સંશોધનના હેતુઓ નીચે મુજબ હતા.

- તુલસીદાસકૃત રામચરિતમાનસમાંના ‘સુન્દરકાંડ’માંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો જાણવા.
- તુલસીદાસકૃત રામચરિતમાનસમાંના ‘સુન્દરકાંડ’માંથી નિષ્પન્ન થતાં પેટામૂલ્યો જાણવા.
- તુલસીદાસકૃત રામચરિતમાનસમાંના ‘સુન્દરકાંડ’માંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો જાણી તેમાં અર્થઘટિત મૂલ્યો તારવવા.

5. પદોની વ્યવહારુ વ્યાખ્યા

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં આવરાયેલા કેટલા પદોની વ્યવહારું વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે હતી.

- **મૂલ્ય** : મૂલ્ય એટલે કશુંક ‘ઉપયોગી’, ‘ગુણવત્તા’, ‘તે વસ્તુની કિંમત’ મહત્વ ની છે. અહીં કોઈ ચીજવસ્તુના આર્થિક કિંમતના સંદર્ભમાં આ શબ્દ વપરાતો નથી.
- **સુન્દરકાંડ** : રામાયણમાંસમાવિષ્ટપાંચમાંસોપાનને ‘સુન્દરકાંડ’કહેવામાંઆવ્યુંછે.

6. અભ્યાસના પ્રશ્નો

પ્રસ્તુત સંશોધનના પ્રશ્નો સંશોધનના હેતુઓના સંદર્ભમાં નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રસ્તુત સંશોધનના પ્રશ્નો આ પ્રમાણે હતા.

- રામચરિત માનસમાં ના 'સુન્દરકાંડ'માંથી કયા મૂલ્યો નિષ્પન્ન થશે ?
- રામચરિતમાનસમાંના 'સુન્દરકાંડ'માંથી નિષ્પન્ન થતા પેટા મૂલ્યોના પ્રકારો કયા હશે .?
- રામ ચરિત માનસમાના 'સુન્દરકાંડ'માંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યોના અર્થઘટિત વિધાનો કયાં હશે ?

7. સંશોધનનું ક્ષેત્ર

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં રામચરિતમાનસમાંના 'સુન્દર કાંડ શિક્ષણ વિષય મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવાનો હતો. આ અભ્યાસ શિક્ષણનું તત્વજ્ઞાન અને 'મૂલ્યશિક્ષણ'એ બે સંશોધન ક્ષેત્રને સ્પર્શતું હતું.

8. સંશોધન પ્રકાર

પ્રસ્તુત સંશોધન વ્યવહારિક પ્રકારનું હતું કારણકે મૂલ્યો તારવવામાં આવ્યા હતા. જે શિક્ષકને પ્રાથમિકકક્ષાએ અધ્યતન કરાવતી વખતે મૂલ્ય નિરૂપણ કરવામાં મદદરૂપ થશે. પ્રસ્તુત સંશોધન ગુણાત્મક પ્રકારનું હતું.

9. સંશોધનની અર્થ સૂચકતા

પ્રસ્તુત સંશોધનની અર્થ સૂચકતા આ પ્રમાણે હતી.

- સુન્દરકાંડમાંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો અંગે સ્પષ્ટતા થશે.
- સુન્દરકાંડમાંથી નિષ્પન્ન થતાં પેટામૂલ્યો અંગે સ્પષ્ટતા થશે.
- સુન્દરકાંડમાંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યોનું સ્પષ્ટવર્ગીકરણ થશે.
- પ્રસ્તુત સંશોધનમાં તુલસીદાસ કૃત રામચરિતમાનસમાંના 'સુન્દરકાંડ'માંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો અલગ તારવવામાં આવશે. જે વિષય વસ્તુ પૃથક્કરણની મળેલી વિગતો શિક્ષકો તથા વિદ્યાર્થીઓને મૂલ્ય શિક્ષણ વિષયક પૂરકસામગ્રી તરીકે ઉપયોગી થશે.
- ભાવિ સંશોધકોને વિષયવસ્તુ પૃથક્કરણ (ગુણાત્મક વિશ્લેષણ) સમજવામાં ઉપયોગી થશે.

10. व्यापविश्व

प्रस्तुत संशोधन तुलसीदासकृत रामायणना पांचमुं सोपान 'सुन्दरकांड' व्यापविश्व तरीके હતું. જેમાં 60 ચોપાઈઓનો સમાવેશ થયેલો છે.

11. નમૂના પસંદગી

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં તુલસીદાસકૃત રામાયણના પાંચમાં સોપાન 'સુન્દરકાંડ'ના 60 ચોપાઈઓને નમૂના તરીકે પસંદ કર્યા હતા. એટલે વ્યાપવિશ્વ એ જ નમૂનો હતું. પ્રસ્તુત ચોપાઈઓમાંથી કાર્યપત્રકો બનાવી તેમાંથી મૂલ્યો તારવવામાં આવ્યા હતા.

12. સંશોધન પદ્ધતિ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે વર્તનાત્મક સંશોધન પદ્ધતિ પૈકી વિષયવસ્તુ વિશ્લેષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

વિષયવસ્તુ વિશ્લેષણ પદ્ધતિએ વર્ણનાત્મક સંશોધન પદ્ધતિઓના જૂથ પૈકીની એક અગત્યની સંશોધન પદ્ધતિ છે. માહિતી સંચરણના કેટલાક વિશિષ્ટ લક્ષણો નક્કી કરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ સંશોધન પદ્ધતિ વડે દસ્તાવેજી સામગ્રીઓ જેવી કે પુસ્તકો, સામયિકો, વર્તમાન પત્રોની વિગતોનું તેમજ અન્ય તમામ મૌખિક કે લેખિત સાહિત્યના વિષયવસ્તુઓનું પૃથક્કરણ કરવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિમાં આંકડા કે સંખ્યારૂપ માહિતી મેળવીને તેનું અંકશાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ કરવાનું હોતું નથી પરંતુ શબ્દો દ્વારા રજૂ થતી માહિતીમાંથી અભ્યાસના હેતુઓને અનુરૂપ અર્થ તારવવામાં આવે છે.

13. ઉપકરણ

ગુણાત્મક સંશોધનમાં માહિતી એકત્રીકરણ માટે મુલાકાત, રૂપકો, સંવાદ, કથા, કાર્ય પત્રક જેવા ઉપકરણો પસંદ કરવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત સંશોધન માટે પ્રયોજકે ઉપકરણતરી કે કાર્યપત્રકનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

14. માહિતીનું એકત્રીકરણ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે તુલસીદાસ કૃત રામચરિતમાનસમાંના પાંચમાં સોપાન 'સુંદરકાંડ'નો અભ્યાસ કર્યો. સુંદરકાંડની 60(સાઈઠ) ચોપાઈઓમાંથી કાર્યપત્રકો તૈયાર કરી તજજ્ઞોની મુલાકાત લીધી હતી. તજજ્ઞ અભિપ્રાય દ્વારા સૂચવેલા સૂચનો પ્રમાણે જરૂરી સુધારા કર્યા હતા અને વિષય વસ્તુ એકમ માટે સંદર્ભ સાહિત્ય દ્વારા માહિતી મેળવવામાં આવી.

15. માહિતીનું સ્વરૂપ

સંશોધન બાદ માહિતી બે સ્વરૂપે મળે છે. ગુણાત્મક સ્વરૂપે અને સંખ્યાત્મક સ્વરૂપે પ્રસ્તુત સંશોધનનું ક્ષેત્ર ગુણાત્મક સંશોધન છે. આથી પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માહિતી શાબ્દિક સ્વરૂપે પ્રાપ્ત થઈ હતી માટે માહિતીનું સ્વરૂપ ઓળખમા પદ્ધતિ રાખવામાં આવ્યું હતું. આમ, પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં માહિતી ગુણાત્મક સ્વરૂપે મેળવેલી હતી.

16. માહિતી પૃથક્કરણની પ્રવિધિ

માહિતીનું પૃથક્કરણ યોગ્ય રીતે કરવા માટે સંશોધકે સૌપ્રથમ 'સુંદરકાંડ'નો અભ્યાસ કર્યો. ત્યાર બાદ વિષય વસ્તુ પૃથક્કરણ માટે કાર્ય પત્રકો તૈયાર કરેલ.

1. ક્રમાંક
2. શીર્ષક
3. આધાર વાક્યો
4. અર્થઘટન
5. મૂલ્યોના પ્રકાર
6. મૂલ્યોના પેટા પ્રકાર

એમ છ મુદ્દાઓમાં કાર્ય પત્રકો તૈયાર કરેલ.

17. અભ્યાસના તારણો

પ્રાપ્ત પરિણામોની સમીક્ષા મુખ્યત્વે 'સુન્દરકાંડ'માંથી પ્રાપ્ત મૂલ્યના સંદર્ભમાં કરવામાં આવી છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં 'સુન્દરકાંડ'માંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યોનું વર્ગીકરણ કરી દેવા પ્રકારના મૂલ્યોનું પ્રમાણ વધારે છે અને કેવા મૂલ્યો ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે તે જાણવા મળ્યું હતું. મુખ્યતારણો આ પ્રમાણે હતા.

- 'સુન્દરકાંડ'માંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યોના વર્ગીકરણના અંતે આધ્યાત્મિક મૂલ્યો, નૈતિક મૂલ્યો, સામાજિક મૂલ્યો, જૈવિક મૂલ્યો અને વૈશ્વિક મૂલ્યો એમ કુલ પાંચ પ્રકારના મૂલ્યો નિષ્પન્ન થયા હતા.
- 'સુન્દરકાંડ'માંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યોમાંથી પેટામૂલ્યો 169 વર્ગીકૃત કરી તારવવામાં આવ્યા હતા. જેમાંથી સૌથી વધારે નૈતિક મૂલ્યોના પેટામૂલ્યો જોવા મળ્યા હતા જ્યારે વૈશ્વિક મૂલ્યોના પેટામૂલ્યો સૌથી ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળ્યા હતા.
- 'સુન્દરકાંડ'માંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો અને પેટામૂલ્યોના અર્થઘટન વિધાનો આપવામાં આવ્યા હતા. જેમાં તારવેલ અર્થઘટન વિધાનો 111 મળ્યા હતા. પ્રસ્તુત અભ્યાસના તારણો પૂર્વે થયેલા મૂલ્ય અંગેના સંશોધનોને સમર્થન આપે છે.

18. સંશોધનના ફલિતાર્થો

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યોના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો આ પ્રમાણે છે.

- આધ્યાત્મિક મૂલ્યના ફલિતાર્થો. આધ્યાત્મિક મૂલ્યો નિષ્પન્ન થતાં હોય તેવી ચોપાઈઓનો અભ્યાસ કરતા જણાય છે વિદ્યાર્થીના જીવનમાં આધ્યાત્મિકતા વિકસાવવી જોઈએ. આ મૂલ્યો જીવનશૈલીના ઘડતરમાં ખૂબ યોગદાન આપે છે. વિદ્યાર્થી જીવનમાં આધ્યાત્મિક મૂલ્યો જેવા કે નિષ્ઠા, પ્રભુભક્તિ, પૂજ્યભાવ, વ્યક્તિ, વંદના જેવા ગુણો વિકસે તે પ્રકારે શિક્ષણ આપવું જોઈએ.
- નૈતિક મૂલ્યના ફલિતાર્થો. નૈતિક મૂલ્ય નિષ્પન્ન થતી હોય તેવી ચોપાઈઓનો અભ્યાસ કરતા જણાય છે કે વિદ્યાર્થીઓમાં નૈતિક મૂલ્યો હોવા અતિ આવશ્યક છે. વિદ્યાર્થીમાં સમાનતા, સત્ય, નિર્ભયતા, અન્યને મદદરૂપ થવાની ભાવનાનો વિકાસ થવો એ તેના ઘડતરમાં મહત્વનો ભાગ બની રહે છે.

જેથી તેના ચારિત્ર્યનું નિર્માણ કરી શકાય. વિદ્યાર્થીઓમાં આવા મૂલ્યો વિકસે તે પ્રકારે શિક્ષણ કાર્યક્રમો પ્રયોજવા જોઈએ.

- સામાજિક મૂલ્યના ફલિતાર્થો. સામાજિક મૂલ્ય નિષ્પન્ન થતી હોય તેવી ચોપાઈઓનો અભ્યાસ કરતા જણાય છે કે જ્ઞાન વધતા વિદ્યાર્થી સમાજથી દૂર થતો જાય છે. વિદ્યાર્થી સમાજ પ્રત્યે પોતાની ફરજો ન ભૂલે તે માટે તેની અંદર સહકાર, સમભાવ, સહિષ્ણુતા, માનવતા, કરુણા, જીવદયા, પહેલ, હિંમત વગેરે જેવા ગુણો વિકસાવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને શાળામાં સામાજિક મૂલ્ય વિકસે તેવી પ્રવૃત્તિઓ કરાવી શિક્ષણકાર્ય કરાવવું જોઈએ.
- જૈવિક મૂલ્યના ફલિતાર્થો. જૈવિક મૂલ્ય નિષ્પન્ન થતી હોય તેવી ચોપાઈઓનો અભ્યાસ કરતા જણાય છે કે વિદ્યાર્થીમાં સ્વ-ઓખળ, સ્વ-રક્ષણ, આહાર વગેરે જેવા ગુણોનો વિકાસ થાય. તે આગળ જે ક્ષેત્રમાં થશે ત્યાં પોતાનો સારી દેખાવ અને પોતાની જાત ઉપર વિશ્વાસ કેળવી શકે તેવો કાબીલ બનાવવા શિક્ષણમાં આવા કાર્યક્રમો યોજવા અતિ આવશ્યક છે.
- વૈશ્વિક મૂલ્યના ફલિતાર્થો. વૈશ્વિક મૂલ્ય એ વિશ્વ એક કુટુંબની ભાવનાને જગાડતું મૂલ્ય છે. ટેકનોલોજી અને જ્ઞાનના વિસ્ફોટક આ યુગમાં વ્યક્તિ-વ્યક્તિ, રાજ્ય-રાજ્ય, રાષ્ટ્ર-રાષ્ટ્ર વચ્ચે એકતાની ભાવના, ઉદારતા અને એકબીજા પ્રત્યે મહાનતાનો ગુણ વિકસાવવો અતિ આવશ્યક છે. શિક્ષણમાં વિદ્યાર્થીને વૈશ્વિક બાબતો અને વસુધૈવ કુટુંબકમ ભાવના શિખડાવવી જોઈએ અને શિક્ષણ આની માટે વિશિષ્ટ કાર્યક્રમો યોજવા જોઈએ.

સંદર્ભ સ્ત્રોત :

- સુંદરકાંડ ચોપાઈ